IJAR

JANUARY

2022

ULUSLARARASI AFRO-AVRASYA ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

INTERNATIONAL JOURNAL OF AFRO-EURASIAN RESEARCH

I http://i-jar.org I http://dergipark.org.tr/ijar I info@i-jar.org I

e-ISSN 2602-215X Volume: 7 - Issue: 13

E-ISSN:2602-215X - *Ocak/January* - Sayı/Issue:13

ULUSLARARASI AFRO-AVRASYA ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

INTERNATIONAL JOURNAL OF AFRO-EURASIAN RESEARCH

Sayı/Issue: 13
Ocak / January 2022

Sahibi / Owner
Doç. Dr. Hakan ARIDEMİR - Dumlupınar Üniversitesi / Türkiye
E–mail: hakanaridemir@gmail.com

Editör / Editor
Prof. Dr. Niyazi KURNAZ - Dumlupınar Üniversitesi / Türkiye
E–mail: nkurnaz@gmail.com
Doç. Dr. Hakan ARIDEMİR - Dumlupınar Üniversitesi / Türkiye
E–mail: hakanaridemir@gmail.com

Yayın Kurulu / Editorial Board
Prof. Dr. Dr. h. c. mult. Carlos Flores JUBERÍAS - Universidad de Valencia /Spain
E–mail: carlos.flores@uv.es
Prof.Dr. Anđela Jakšić- STOJANOVIĆ - University Donja Gorica / Montenegro
E–mail: andjela.jaksic@udg.edu.me
Assoc. Prof. Dr. Nelya Yu. POTAPOVA-University of World Economy and Diplomacy /Uzbekistan
E–mail: nelly70@bk.ru
Asst. Prof. Dr.Mariya BAGASHEVA– South-West University "Neofit Rilski" /Bulgaria
E–mail: m_bagasheva@abv.bg
Asst. Prof. Dr. Hary FEBRIANSYAH - School of Business and Management, ITB / Indonesia
E–mail: hary@sbm-itb.ac.id

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Managing Editor
Doç. Dr. Adil AKINCI – Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi / Türkiye
E–mail: adil.akinci@bilecik.edu.tr

Dergi Sekretaryası / Secretary of Journal
Arş.Grv. Ali KESTANE – Kilis 7 Aralık Üniversitesi / Türkiye
E–mail: alikestane@kilis.edu.tr

Kapak Tasarımı/Cover Desing
Arş.Grv. Kübra ÇİÇEKLİ/ Mardin Artuklu Üniversitesi / Türkiye

Dizgi/Typesetting
Yasin ÇELEBİ-LAKE ARTDESIGN

İngilizce Editör/English Editor
Dr. Eren AKDAĞ

Yazışma Adresi / Correspondence Address
Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi
Büyükdere Mh. Kırklar Sk. Yalçın Apt. No:18 D:5 Sarıyer/İSTANBUL
info@i-jar.org - http://i-jar.org - http://dergipark.gov.tr/ijar

E-ISSN:2602-215X **- *Ocak/January* -** Sayı/Issue:13

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Akmatali ALIMBEKOV	*Kyrgyz-Turkish Manas University*
Prof. Dr. Ali KARTAL	*Anadolu Üniversitesi*
Prof. Dr. Ali ARI	*Marmara Üniversitesi*
Prof. Dr. Ann Marie Bissessar	*University of the West Indies*
Prof. Dr. Arzu ARIDEMİR	*İstanbul Üniversitesi*
Prof. Dr. Assem Abdel FATTAH	*Minia University*
Prof. Dr. İbrahim TAŞ	*Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi*
Prof. Dr. Jose' R. Pires Manso	*Universidade da Beira Interior*
Prof. Dr. Metin Kamil ERCAN	*Gazi Üniversitesi*
Prof. Dr. Ramazan AKTAŞ	*TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi*
Prof. Dr. Ricardas BARTKEVICIUS	*Vilnius Pedagogical University*
Prof. Dr. Bilhan KARTAL	*Anadolu Üniversitesi*
Prof. Dr. Dick NG'AMBI	*University of Cape Town*
Prof. Dr. Fadil HOCA	*International Vizyon University*
Prof. Dr. Gulnar NADIROVA	*Al-Farabi Kazakh National University*
Prof. Dr. H. Mustafa PAKSOY	*Kilis 7 Aralık Üniversitesi*
Prof. Dr. Hakan ÇETİNTAŞ	*Balıkesir Üniversitesi*
Prof. Dr. İbrahim ERDOĞAN	*Muş Alparslan Üniversitesi*
Prof. Dr. Mehmet ERDEM	*Fırat Üniversitesi*
Prof. Dr. Mehmet YÜCE	*Uludağ Üniversitesi*
Prof. Dr. Musa MUSAI	*International Vizyon University*
Prof. Dr. Seval Kardeş SELİMOĞLU	*Anadolu Üniversitesi*
Prof. Dr. Selehattin KARABINAR	*İstanbul Üniversitesi*
Prof. Dr. Yusuf DOĞAN	*Cumhuriyet Üniversitesi*
Prof. Dr. Zoran FILIPOVSKI	*International Vizyon University*
Prof. Dr. Anđela Jakšić- STOJANOVIĆ	*University Donja Gorica*
Prof. Dr. Yusuf GÜMÜŞ	*Dokuz Eylül Üniversitesi*
Doç. Dr. Ceenbek ALIMBAYEV	*Kyrgyz-Turkish Manas University*
Doç. Dr. Nazım CAFERSOY	*Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi*
Doç. Dr. Elena MIHAJLOVA	*Ss. Cyril and Methodius University*
Doç.Dr. Nelya Yu. POTAPOVA	*University of World Economy and Diplomacy*
Doç. Dr. Elmira ADİLBEKOVA	*Ahmet Yassawi University*
Doç. Dr. Kalina SOTIROSKA	*International Vizyon University*
Doç. Dr. Meral BALCI	*Marmara Üniversitesi*
Doç. Dr. Nagy HENRIETTA	*Szent István University*
Doç. Dr. József KÁPOSZTA	*Szent István University*
Doç. Dr. Adil AKINCI	*Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi*
Doç. Dr. Arzu AL	*Marmara Üniversitesi*

*Her hakkı saklıdır. Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi yılda iki kez yayınlanan Uluslararası **Bilimsel Hakemli** bir dergidir. Bu dergide yayınlanan makalelerin bilim ve dil bakımından sorumluluğu yazarlara aittir. Dergide yer alan makalelerdeki görüş ve düşünceler yazarların kişisel görüşleri olup, hiçbir şekilde Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi'nin görüşlerini yansıtmaz. Dergide yayınlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz.*

All rights reserved. International Journal of Afro-Eurasian Research (IJAR) is an International Scholarly -Peer Reviewed- Journals and published biannually. Authors are responsible for the content and linguistic of their articles. Articles published here could not be used without referring to the Journal. The opinions in the articles published belong to the authors only and do not reflect those of International Journal of Afro-Eurasian Research.

E-ISSN:2602-215X - *Ocak/January* - Sayı/Issue:13

DERGIMIZIN TARANDIĞI İNDEKSLER /INDEX

E-ISSN:2602-215X - *Ocak/January* - Sayı/Issue:13

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

1. İran ve Ermenistan Gölgesinde İsrail'in Azerbaycan ile Stratejik İlişkileri

Pınar ÖZDEN CANKARA, Yavuz CANKARA……1-21

2. Lozan Konferansı Bağlamında On İki Adalar'ın İtalya'ya Bırakılış Süreci

Meral BALCI, Oğuz YUCEL……...22-31

3. Ottoman Martyrs of The Galician Front, Resting in Vienna Central Cemetery

Murat ŞENGÖZ……32-40

4. A Study on The Effects of CLC 69 Convention and CLC 92 Protocol Applications on Ship Passage in Turkish Straits

Ali Umut UNAL, Ozan Hikmet ARICAN, Osman ARSLAN……41-56

5. Seçilen Makroekonomik Göstergelerin İstihdam Oranı Üzerindeki Etkisi: Singapur Örneği (1991-2019)

Suna ŞAHİN, Ahmet Hakan DAL ……..……...57-76

6. How Do Human Resource Practices Affect The Crisis Perception of Health Service Providers? An Empirical Study from Turkey

Murat ÇOLAK, Begüm TOK ……..……...…..…..77-91

7. Karbon Muhasebesi Perspektifinde Karbon Emisyonu Açıklamalarının Belirleyicileri

Ali KESTANE, Rıdvan SEZGİN……..……..…..92-106

8. Dijital Sigortacılık Uygulamalarında Hizmet Kalitesi Ölçümü Üzerine Bir Araştırma

Nilüfer DALKILIÇ, Duygu KULE ……..……107-125

9. Vakıf Üniversitelerinin Etkinliklerinin Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği

Özge PASİN, Handan ANKARALI ……..……...…126-147

ULUSLARARASI AFRO-AVRASYA ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
INTERNATIONAL JOURNAL OF AFRO-EURASIAN RESEARCH (IJAR)
E-ISSN 2602-215X
VOLUME 7- ISSUE 13- JANUARY 2022 / CİLT 7 – SAYI 13 – OCAK 2022

LOZAN KONFERANSI BAĞLAMINDA ONİKİ ADALAR'IN İTALYA'YA BIRAKILIŞ SÜRECİ

Meral BALCI
mbalci@marmara.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3638-5339

Oğuz YUCEL
oguzyucel07@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3015-206X

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi
Received: 18 Aralık 2021

Kabul Tarihi
Accepted: 31 Ocak 2022

IN THE CONTEXT OF THE LAUSANNE CONFERENCE, THE PROCESS OF THE RELEASE OF THE DODECANESE ISLANDS TO ITALY

ÖZ *Akdeniz'in kuzeye doğru uzanan bir parçası olan On iki Adalar, Osmanlı Devleti'nin hakimiyetine Kanuni Sultan Süleyman döneminde girmiştir. Zamanla gerileyen İmparatorluğun başkenti başta olmak üzere, Anadolu'nun savunmasında çok önemli stratejik noktada yer alması On iki Adaların değerinin artmasına vesile olmuştur. Yunanistan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ve Trablusgarp Harbi sonrasında ise On iki Adaların kaderi değişmiş, İtalya'nın işgali, Balkan Harplerinin başlaması sonrasında durum, kalıcı hale dönmüştür. I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi, savaştan yenik çıkmamız sonrasında ise On iki Adalar Sevr Antlaşması'nda haklarımızdan vazgeçmemiz olarak karşımıza çıkmış, İstiklal Harbi'nin kazanılması sonrasında ise Sevr Antlaşması yürürlüğe girmemiştir. Türkiye'nin kuruluş belgesi olan Lozan Antlaşması'nda On iki Adalar konusu pek gündeme gelmemiştir. Konferansa giden Heyet'te, İsmet Paşa dışındaki delegeler Adalar konusunda pek hassas olmamışlar, İsmet Paşa da Mussolini ile yaptığı toplantıdan sonra On iki Adalar meselesinin hallolduğunu Ankara'ya bildirmiştir. Bu çalışmada, On iki Adaların İtalya'ya bırakılış süreci, hatıratlar, arşiv belgeleri ve günün basını taranarak ve Lozan Konferansı merkeze alınarak incelenmiştir.*

Anahtar Kelimeler: On iki Ada, Lozan Konferansı, Adalar, Ege Denizi, İsmet İnönü

ABSTRACT *The Dodecanese, which are a part of the Mediterranean extending to the north, came under the rule of the Ottoman Empire during the reign of Suleiman the Magnificent. The fact that it was at a very important strategic point in the defense of Anatolia, especially the capital of the empire, which declined over time, has contributed to the increase in the value of the Dodecanese Islands. After the declaration of independence of Greece and the Tripoli War, the fate of the Dodecanese Islands changed, and the occupation of Italy became permanent after the start of the Balkan Wars. The outbreak of the 1st World War and The Ottomans were defeated in the war, the Dodecanese Islands appeared as our renunciation of our rights in the Treaty of Sèvres, and the Treaty of Sèvres did not enter into force after the War of Independence. In the Treaty of Lausanne, which is the founding document of Turkey, the issue of the Dodecanese Islands did not come to the fore. Delegates other than İsmet Pasha in the delegation that went to the conference were not very sensitive about the Islands, and İsmet Pasha informed Ankara that the Dodecanese issue was settled after his meeting with Mussolini. In this study, the process of leaving Dodecanese to Italy was examined by scanning memories, archival documents and the press of the day and taking the Lausanne Conference to the center.*

Keywords: Dodecanese, Lausanne Conference, Islands, Aegean Sea, İsmet İnönü

GİRİŞ

Sorun olarak eski bir geçmişe sahip olan Ege Adaları içerisinde yer alan On iki Ada konusu Türk-Yunan anlaşmazlığının çözümü zor olan bir meselesi olarak günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir. Uzun dönem boyunca Türk hakimiyetinde kalan ancak Osmanlı Devleti'nin iyice güçsüzleştiği dönemde Türk hakimiyetinden çıkan On iki Adalar meselesi, Türkiye'de, Yunanistan ile ilişkilerin gerginleştiği dönemlerde ön plana çıkan ilk konulardan olmuştur.

Türk Boğazlarının bir uzantısı durumunda bulunan On iki Adalar, Ege Denizi'nden, Akdeniz'e çıkışları kontrol eden bir noktada bulunarak Girit Adası ile düşünüldüğündeki jeopolitik konumu, Güneydoğu Akdeniz bölgesinin deniz ticaret yollarını kontrolü altında bulundurur. (Taşkıran, 2020:11).

On iki Adalar, birçok Ada'dan oluşan Ege'nin (İnce, 2013:101-128). Güneydoğu kesiminde, Türkiye sınırlarına yakın mevkideki Menteşe Adaları'nın 1912 yılındaki İtalyan işgaline uğrayan bölümüne Yunanlıların verdikleri Dodeca-nissas isimlendirmesinin Türkçe tercümesine dayanmaktadır. (Küçük, 2007). Bu Adaların isimleri ise aşağıdaki gibidir:

Tablo 1: On iki Ada'nın isimleri

Türkçe İsmi	İtalyanca İsmi	Yunanca İsmi
Rodos	Rodi	Rodos
Herke	Chalchi	Halki
Kaşot	Caso	Kassos
Meis	Castelrosso	Kastellorizo
İstanköy	Coo	Kos
Leryoz	Lero	Leros
Lipso	Lipso	Lipsi
İncirli	Nisiro	Nisyros
Batnos	Patmo	Patmos
Kerpe	Scarpanto	Karpathos
Sömbeki	Simi	Symi
İstanbulya	Stampalia	Astypalaia
İleki	Piscopi	Tilos
Kelemez	Calimno	Kalimnos

(Papuççular, 2019: IX).

On iki Adaları, 1309'dan beri St. Jean Şövalyeleri yönetmiştir. Fatih Sultan Mehmet'in birkaç kez fetih denemesi başarısız olmuş, On iki Adaların fethi Kanuni Sultan Süleyman tarafından 21 Aralık 1522'de gerçekleştirilmiştir. (Avşaroğulları ve Hayta, 2017:116-124). Ege Adalarının kaderi Yunanistan'ın bağımsızlığını ilan etmesi sonrası değişmiştir. (Örenç, 2006:167-196; Turan, 1965:77-119).

On iki Ada'nın kaderinin değişmesi ise kendisinden çok uzakta bulunan Trablusgarp'taki yaşanan hadiseler sonrasında değişmiştir. Sanayileşmesini geç tamamlayan İtalyanlar,1905 yılından itibaren Osmanlı Devlet ile ticari ilişkilere girerek Trablusgarp'a yatırım yapmışlar ve 1911 yılında ise merkeze uzak ve savunmasının zor olduğu Trablusgarp'a işgal etmek için saldırmıştır. (Malkoç, 2020:79-117; Childs, 2008; Şıvgın, 1989).

Osmanlı Devleti'nin, Balkanlarda çete takibatı yaparak gayri nizami harp konusunda tecrübeli subaylarından gönüllü olanların Trablusgarp'a gitmesi ile İtalyanlar, deniz kıyısından içeriye girmekte zorlanmışlar, kimi yerlerde geri çekilmek zorunda kalmışlardır. (Malkoç, 2020:79-117).

Trablusgarp'ta savaşarak istediği sonucu elde edemeyen İtalya Devleti, Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmak ve Trablusgarp'ı kendisine bırakması için zorlamak için On iki Adalara saldırmış ve harbi Payitahtın dibine getirmiştir. (Kamalov, 2007:12). Bu amaçla, 28 Nisan 1912 tarihinde İstanbulya Adası, 4 Mayıs 1912 tarihinde de Rodos sonraki iki haftada tüm Menteşe Adaları İtalya tarafından işgal edilmiştir. (Kargın, 2010:139. Osmanlı Devleti, Balkan Harpleri tehlikesinin ufukta belirmesi üzerine barış isteyerek Trablusgarp'ın İtalya tarafından işgal edilmesini kabul etmiştir. (Ediz, 2016:35-39). Savaş devam ederken Osmanlı Devleti'ne hem Trablusgarp Harbi ile ilgili hem de olası bir On iki Adaya saldırı hakkında raporlar gelmiştir. (BAO, HSD.AFT, 6-112). Bu arada Ermenilerin ve Rumların On iki Adada gizli örgütlenmeye gittikleri ve On iki Adayı ilhak etme planlarının olduğu da belirtilmiştir. (BOA, Y. Prk. Tşf. 4-2).

On iki Adaların İtalyanlar tarafından işgal edilmesi Adalar Sorununa boyut değiştirtmiştir. Uşi Antlaşmasının 2. maddesine göre On iki Adaların statüsü, İtalya'nın işgalinden çıkıp İtalyanlarda rehin haline gelmiştir. On iki Adaların olası Yunanistan işgaline karşılık Osmanlı Devleti ve İtalya gizli bir antlaşma imzalayarak, Yunanistan ile Osmanlı Devleti arasında bir barış antlaşması imzalanana kadar, On iki Adaların İtalyan işgalinde kalması kararlaştırılmıştır. (Tağmat, 2018:139-161). Bununla birlikte Osmanlı Devleti On iki Adadan elini tamamen çekmiş değil bilakis On iki Adayı yakından izlemiştir. İtalyanların askeri varlığının öğrenilmesi için Başkumandanlık Teke Mutasarrıflığından bilgi istemiştir. (BAO, DH, ŞFR., 52-191).

Balkan Harbi (Küçük, 1992) devam ederken 23 Aralık 1912 tarihinde bir araya gelen Fransa, Rusya, İngiltere Londra Konferansı sonrasında Osmanlı Devleti'ne nota vererek Rumeli'deki Türk topraklarının Balkanlı devletlere terk edilmesini istemişler ve Adaların durumunun ne olacağının kararını ise kendilerine bırakılmasını, yoksa harp halinin devam edeceğini söylemişlerdir. 3 Şubat 1913 tarihinde tekrar başlayan Harp'te ise Yunanistan Mart 1913'te üstün donanmasını kullanarak Meis Adasını işgal etmiştir. İtalya ise bu duruma tepki göstererek kendi çıkarlarına bir saldırı olarak yorumlamıştır. (Küçük, 2007; Hovard, 2018: 64-66).

Savaş sonunda imzalanan Londra Barış Antlaşması'nın 5. ve Atina Antlaşması'nın 1. Maddesi Osmanlı Devleti'nin Ege Adaları üzerindeki egemenliğini ortadan kaldırılmasına engel olmuştur. (Şimşir, 1989, s. 14-16). Buradaki egemenlik haklarını başka bir devlete vermiyordu. Sadece Adaların geleceğinin ne olacağı konusundaki kararı Düvel-i Muazzama'ya bırakıyordu. (Ertürk, 2008:85). Ayrıca Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarının başka bir devlete verilmesini resmen kabul etmediği sürece Adalar, Osmanlı Devleti'ne ait sayılmaya devam edecektir. (Kurumahmut, 1998:47). Nihayetinde büyük devletler 14 Şubat 1913 tarihinde kararlarını Osmanlı Devleti'ne bildirmişlerdir. Bu bildiriye göre Bozcaada, Meis ve Gökçeada dışında kalan Yunanistan işgali altındaki adalar Yunanistan'a silahsızlandırılmayacağı, tahkim edilmeyeceği ve askeri amaçlarla kullanılmayacağı şartıyla bırakılmıştır. (Papuççular, 2019: 19). Osmanlı Devleti bu duruma itiraz ederek Yunanistan ile direkt irtibata geçerek diplomasi ile en azından kaybettiği Adaların bir kısmını geri alabilmeyi amaçlamış ancak Harb-i Umumi'nin başlaması ile bu amacında başarılı olamamıştır. On iki Adalar özelinde ise İtalya bu bölgede kalmayı amaç edindiği ve Anadolu'da ekonomik bir imtiyaz elde etmeye çalıştığı için herhangi bir karar verilmesine engel olmuştur. (Hayta, 2000:225-248).

Harb-i Umumi sonrasında Adalar Meselesi Sevr Antlaşması'nda karşımıza çıkmıştır. Mustafa Kemal Paşa liderliğinde İstiklal Harbi'ni kazanmamız ile birlikte ve TBMM tarafından tanınmayan Sevr Antlaşması[1], (Demirci, 2011:12-13) yürürlüğe hiçbir zaman girmemiştir. İstiklal Harbi sonrasında Lozan'da yapılacak görüşmelerde Adalar Meselesi tekrar karşımıza çıkmaktadır. Lozan Konferansı'na gidecek heyete, Konferansta uyulması gereken Türk kırmızı çizgilerinin Bakanlar Kurulu tarafından belirlendiği talimatın 4. Maddesi Adalar ile ilgilidir. Buna göre: "Konferanstaki oluşacak şartlara göre hareket edilmesi, sahillerimize uzak olmayan Adaların ele geçirilmesi, bu şartlar oluşmazsa durumu Ankara'ya sormaları gerekmektedir". (Şimşir, 1990: XIV).

LOZAN GÖRÜŞMELERİNDE ON İKİ ADA

Lozan Konferansı'na Dışişleri Bakanı İsmet Paşa liderliğinde giden Türk Heyeti 40 kişiden oluşmaktadır. (Karakaş, 2019:235-252). Lozan Barış Konferansı'nın başlamasından daha önce, 8 Ekim 1922'de İtalya'nın dışişlerinden sorumlu bakanı olan Schanzer, Yunanistan'ın İtalya büyükelçisine Sevr Antlaşması ile eş zamanlı olarak imza edilmiş olan Bonin-Venizelos mutabakatının iptal edildiğini bildirmiştir. (Tağmat, 2018: 139-161). Burada Mussoli'nin Lozan Konferansı öncesinde, "konferansın çok geçmeden toplanılmasını ve müttefik devletlerin Türkiye'ye karşı müşterek bir hareket planlaması yapılmasını" istediğini belirtmek yerinde olacaktır. Mussoli'nin bu diplomatik manevrayı yapması ise Türkiye'nin iç politikasında "saltanatın kaldırılması" gibi meselelerle ilgilenmesinden dolayı elinin zayıfladığını düşünmesinden kaynaklanmaktadır. (Belenli, 2019: 69-112). Lozan'da İsmet Paşa Mussoli'ni ile On iki Adalar Meselesini görüşmek istemiştir. Hatıralarında o görüşmeyi şöyle açıklamıştır:

"Mösyö Mussolini'ye adalardan söz açmak istedim. Adalar meselesi ne olacak, dedim. Kendi işgallerinde bulunan adalar için kesin olarak vaziyet aldı. Hallolmuş meseledir dedi ve halledilmiş bir meselenin hiçbir suretle tekrar konuşulması hatıra gelmez, tarzında müzakereye girmekten imtina etti…"(İnönü, 1998: 77).

Yaklaşık 7 günlük bir gecikme ile başlayan Lozan Konferansı'nın görüşmelerinin 5. Günü Ege Denizi ve Adalar meselesi görüşülmeye başlanılmıştır. (İnce, 2013: 112). İlk sözü alan Dışişleri Bakanı İsmet Paşa, "*Yunanistan'ın elindeki Adaların Türkiye'nin güvenliğini yakından ilgilendirdiğini*" ve Türk tarafının bunu kabul etmediğini belirtmiştir. Müttefikler adına söz alan Lord Curzon, *"Büyük devletlerin Menteşe Adalarının (Rodos ve On iki Ada) durumu görüşmediklerini adı geçen yerlerin kaderlerinin Osmanlılar ile İtalya arasındaki Uşi Antlaşması'yla belirlendiğini, sonuç itibari ile Gökçeada, Bozcaada ve Meis'in dışında kalan bütün adaların Yunanistan'a bırakıldığını ve adaların askerisezliştirilme meselesinin askeri uzmanlara bırakılması gerektiğini"* söylemiştir. İsmet Paşa da meselenin bir alt komisyonda görüşülmesine razı olmuştur. (Meray, 1970:100; πρακτική ΤΩΝ ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΕΩΝ ΤΗΣ Δ ΕΝ ΑΦΗΝΑΙΣ ΣΥΝΤΑΚΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΣΥΝΕΛΕΥΣΕΩΣ, ΕΝ ΑΟΗΝΑΙΣ, ΕΚ ΤΟΥ ΕΟΝΙΚΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ, 1924; Zervos, 1926).

Lozan Konferansının ilk görüşmeleri tıkandıktan sonra Türk heyeti Ankara'ya gelerek Meclis'te konferansın gidişatı ile ilgili bilgilendirme toplantısı yapmıştır. Gizli Celse olarak gerçekleşen toplantılarda İsmet Paşa Milletvekillerini bilgilendirici konuşmalar yapmıştır. Lakin zabıtlardan anlaşılan, açıklamalardan milletvekilleri pek memnun olmamıştır. İzmit Mebusu Sırrı Bey yapmış olduğu konuşmada Adalar ile ilgili olarak:

[1] Bu antlaşma maddelerine göre Osmanlı Devleti Oniki Adaları İtalya'ya verecek, Ege Adalarını ise Yunanistan'a bırakacaktı.

"Geçen günlerin münakaşası esnasında adaların Misakı Millide dâhil olmadığını Rauf Beyefendi tasrih buyurmuşlardır. Fakat efendiler Adalar nedir? Adalar Anadolunun bir cüzüdür. Küllün zikredildiği yerde cüz'ün zikrine ihtiyaç yoktur. Bir insan dediğimiz zaman burun ve kulağı var, gözü de var diyemeyiz. Mademki insandır, cüz'ü tamı var. Sonra bu adaların Anadoludan, Anadolu statükosundan infikâki gayri caiz olduğunu hey'eti murahhasamız, muhasımlarımıza karşı ilmi ve siyasi bir suretle anlatmak zahmetini ihtiyar buyurmamıştır. Hiçbir zaman adalar ortada bir tez olarak konulmuş, tetkik edilmiş değildir. Ceffelkalem; efendiler adaları size verdik demiştir ve bu suretle adaları Yunanlılara, İtalyanlara vermek suretiyle Anadolunun istikbali sarih bir surette tehlikeye vaz olunmuştur. İstikbalde katlanılan bu tehlike, acaba halde ne istifade temin ediyor ki buna biz tahammül edelim?". Konuşmasının devamında da *"Türkiye'nin Trablusgarp'tan çekildiği esnada İtalya'nın On iki Adaları bize iade edeceğini"* ifade eder. (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 1923: s.113).

Lozan görüşmeleri dünya basını gibi Yunan basını tarafından da yakından takip edilmiştir. Yunanistan'ın Megali İdea hayallerine Anadolu'da vurulan darbeden sonra Yunan kamuoyu için Lozan görüşmeleri daha bir önem kazanmış durumdadır. Lozan görüşmelerinin başladığı tarihten Antlaşmanın imzalandığı tarihe kadar hemen hemen her gün Yunan gazetelerinde Lozan görüşmeleri hakkında haberler çıkmıştır. ΑΟΗΝΑΤΚΗ, 18 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1923; ΑΜΑΛΘΕΙΑ ΣΜΥΡΝΗΣ–Αθήνα, 3 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1923; ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΙΣ, 11 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1923; ΒΡΑΔΥΝΗ, 15 Μάιος 1923; ΒΡΑΔΥΝΗΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ, 21 Οκτώβριος 1923).

Tıkanan ilk görüşmelerden sonra Lozan Konferansını ikinci bölümü başlamış ve Türkiye On iki Adalar ve Meis üzerinde bir politika belirlemiştir. Lakin görüşmelerde İngilizler bu duruma karşı çıkmışlardır. İsmet Paşa ise konu ile ilgili olarak *"Meis'in Türk karasularında olduğu bu nedenle ada küçük de olsa Anadolu'nun güvenliğini yakından ilgilendirdiğini"* belirten bir konuşma yaparak cevap vermiştir. (Papuççular, 2019:30). On iki Adalar Lozan Konferansında maalesef gündeme gelmemiştir. İtalya'nın sert tutumunun bunda etkisi olduğu düşünülebilir. Aralık 1922 yılında İsmet Paşa Ankara'yı bilgilendirdiği telgrafında "On iki Ada'nın konusunun açılmadığını ve kendisinin de pek üstelemediğini" diyerek bu hususu belirtmiştir. (Tağmat, 2018:151). Bu hususu Konferans'ın ilk görüşmelerinden sonra Ankara'ya geldiklerinde Meclis'te yapılan gizli görüşmelerde de "On iki Adaların İtalya'nın işgali altında olduğu, böyle bir konunun konferansta hiç açılmadığını ve meselenin karşı cenah için olmuş bitmiş bir durumda olduğunu" söyleyerek teyit etmiştir. (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 1923:1291-1292).

Görüşmelerin en sonunda Lozan Antlaşması 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanmıştır. (TTK, 2021). Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlık belgesi olan Lozan Antlaşması'nın bazı maddeleri Adalar konusunda idi. Bu maddelerden 12. Maddede şöyle söylenmektedir: *"İmroz ve Bozca adaların yanısıra Tavşan adalarından başka Doğu Bahrisefit adaları ve özellikle Limni, Semendirek , Midilli, Sakız , Sisam ve Nikarya adalarında Yunan yönetiminin belirlendiği 17-30 mayıs 1913'teki Londra Antlaşmasının 5. ve 1-14 teşrinisani 1913 tarihli Atina Antlaşması'nın 15. Maddelerine dayanan 13 Şubat 1914 tarihinde gerçekleşen Londra Konferansı'nda alınan, 13 Şubat 1914'te Yunan Hükümetine bildirilen karar, işbu Antlaşmanın İtalya'nın hakimiyetine bırakılan ve 15. maddede adı sayılan adalara ilişkin haklarının saklı kalması şartıyla doğrulanmıştır. Asya sahilinden üç milden dun mesafede kâin adalar, işbu Muahedede hilâfına sarahat bulunmadıkça, Türkiye hâkimiyeti altında kalacaklardır*." (TTK, 2021).

Konumuz açısından önemli olan madde ise 15. Maddedir. Çünkü bu madde ile On iki Adaların statüsü belirlenmiştir. Madde şöyledir:

"*Türkiye adı sayılan adalardaki tüm hukuk ve haklarından İtalya lehine feragat eder. Bu adalar:Bugün İtalya'nın işgali altındaki Rodos, Leryoz, Kerpe, İleki, İstanbulya, Herke, İncirli, Kelemez, Lipso, Batnos, Kaşot, Sombeki ve lstanköy adaları ile bunlara bağlı olan adacıklara ek olarak Meis'tir.*" (TTK, 2021).

Lozan Antlaşması'nın yukarıda bahsedilen ilgili maddeleri ile Türkiye, On iki Adalardaki haklarından vazgeçmiştir. Lozan Antlaşması TBMM'deki görüşme sonra TBMM tarafından kabul edilmiştir. (TBMM Zabıt Ceridesi, 21.08.1339). TBMM'de bu görüşmeler esnasında On iki Adalara bağlı İstanköy doğumlu olan Şükrü Kaya'nın konuşması dikkate değerdir. Kaya, Garbi Trakya meselesine değindikten sonra: Lozan Antlaşması'nın ülke sınırlarının belirlendiği maddelerinin çok acımasız olduğunu ama Türkiye'ye yapılan acımasızlığın bununla kalmadığını belirtmiştir. Boğazlara hâkim olan yerlerde bulunan adaların varlığını, örnek olarak İmroz ve Bozcaada'nın bize şartlı olarak iade olduğunu, ama aynı önemdeki Boğazların kilidi noktasındaki Semendirek ve Limni adalarının Türkiye'nin güvenliği için çok önemli olmasına rağmen neden bize verilmediğini sorgulamıştır.

Yine Şükrü Kaya'ya göre Lozan Konferansı'nın sonucunda imzalanan Lozan Antlaşması eksiktir ve bizim için tehlike ile sonuçlanabilir. Şükrü Kaya Midilli, Sakız ve Sisam adlarının isimlerini sayarak milletvekillerinden buraların haritasını gözlerinin önüne getirmelerini rica etmiş, burada bulunan Adaların Anadolu'nun birer parçası olduğunu, buraların güzelliğini, ekonomik getirilerini, Türklerin kültür hayatındaki yerine dokunmayacağını ama bu bölgelerin yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin güvenliği için ne önemde olduğunu anlatacağını" ifade ederek, bu Adaların yabancıların elinde bulunmasının, Türkiye'nin sahillerden tehdit edileceğini, Türkiye'nin kendi güvenliğini sağlamasının maliyetinin adaları ele geçirmesinden daha fazla olacağını belirtmiştir. (TBMM Zabıt Ceridesi, 1339: 237).

Lozan'da Meis Adası hariç On iki Ada ve Rodos konusunda Türkiye'nin herhangi bir diplomatik hazırlığının yapılmadığı anlaşılıyor. Bununla birlikte Türk tarafı zabıtlarının incelenmesi sonucunda On iki Ada ve diğer adaların Türkiye'ye iade edilmesinde ısrarcı olmadıkları anlaşılıyor. Lozan'a giden heyette yer alanların hazırlığının olmadığı ve tüm çabayı İsmet Paşa'dan beklediklerini de göze çarpan diğer husus olarak saymak mümkündür. Bu duruma Prof. Dr. Cemalettin Taşkıran da "Lozan görüşmelerindeki komisyonlarda Ege adaları sorunu görüşülmeye hazırlanılmaktadır. Türk heyetinde yer alan üyelerin yazdığı raporda Ege adaları içerisinde yer alan ve bu adalardaki en hayati konumdaki Limni Adası'nın adı rapora koyulmamıştır. Yeni kurulan Türkiye Devleti için çok önemli olan Adalar konusundaki ilgisizliğin veya bilgisizliğin sonucunda Limni Adası'nın ismini yazmamaları milli çıkarlarımız açısından da anlaşılması imkânsız bir durum olarak karşımızdadır. Bu olayı fark eden Lord Curzon komisyonda yaptığı konuşmada Türk tarafını alaya alan bir konuşma yapmıştır." Diyerek belirtmiştir. (Bilsel, 1933:246; Taşkıran, 2020:114).

Diğer örnek ise Lozan heyetindeki 2.adam olan Rıza Nur ilgilidir. Rıza Nur'un hatıralarında Adaların hakkındaki fikirlerini belirtirken, Adaların bir kısmının Yunanlıların elinde, bir kısmının ise İtalyanların elinde olduğunu, buraların halkının genellikle Rum olduğunu, bu Adaların Anadolu sahilleri için kaçakçılık ve eşkıyalık için önemli olduğunu, hatta Anadolu'ya saldırı için biçilmiş birer üs olabilecekleri ancak Türkiye'nin bu adaları alacak ve koruyacak gücünün bulunmadığını, bunlar için çok yüksek miktarda ekonomik güce ihtiyaç olduğunu" söylemiştir. Daha sonra Çanakkale Boğazı'nın ağzında yer alan bir iki adayı alabilirsek bunun Türkiye için kâr olduğunu, karşı tarafı uğraştırmaya değmeyeceğini, bizim elimizde olmayınca kimin elinde olmasının bir öneminin olmayacağını ama bu adların statüsü gayri askeri hale getirilebilirse bunun başarı olacağını ve Lozan'daki takip ettikleri siyasetin bu olduğunu" söylemiştir. Meis Adası hakkında ise Meis Adasının kıyılarımıza çok yakın olduğunu, bunu Rauf Bey'in hükümetin adına her fırsatta kendilerine

yazdığını ama burasının çok küçük ve kayalık bir yer olduğunu, bir işe yaramayacağını, İtalya'nın harekât üssünün Rodos adası ile Kuşadası olmasından dolayı Meis adasının bir işimize yaramayacağını, buraların zaten On iki Adalar olduğunu ve 1912'de Uşi Antlaşması ile zaten İtalya'ya bırakıldığını, bundan dolayı bunun bizce tasdik edilmesinden başka çaremizin olmadığını, zaten kara sularımızda yer alan adaları aldığımızı ifade etmiştir. (Taşkıran, 2020:114-115).

Rıza Nur'un bu düşüncelerine katılmak mümkün değildir. Uşi Antlaşmasını maddeleri bu kadar açıkken, bu maddelerin tam tersine bir yorumlama yapması yanlış bir durumdur. Hem askeri, coğrafi, tarihi ve hukuki açıdan tamamen yanlış olan bu düşüncelere sahip birisinin Lozan gibi Türk Devleti'nin en önemli konferansına ikinci yetkili kişi olarak gönderilmesi hata olarak yorumlanabilir.

SONUÇ

İtalya'nın Trablusgarp Harbi'nde zor duruma düşmesi sonrasında, On iki Adalara asker çıkararak Osmanlı Devleti'ni bir barış antlaşması imzalamaya zorlaması ve bu esnada Balkanlarda bir savaş tehditlinin doğması sonucunda da On iki Adalar İtalya'nın işgalinde rehin statüsünde bulunmuştur. 1.Dünya Savaşı'nın çıkması sonrasında ise Osmanlı Devleti yenilmiş, On iki Adalardaki haklarından vazgeçmiştir. Lakin bu antlaşma hiçbir zaman yürürlüğe girmemiştir.

Mustafa Kemal Paşa liderliğinde Türk Milletinin kazandığı İstiklal Harbi sonrasında, Lozan Konferansı'nda Türkler ile diğer devletler arasındaki meseleler çözümlenmek üzere görüşülmek üzere toplanılmıştır. Dışişleri Bakanı İsmet Paşa liderliğinde Lozan Konferansı'na giden Türk heyeti burada TBMM'nin çizdiği yol haritası dışına çıkmamaya özen göstermiş, kat'i bir savunma ile görüşmeler yapılmaya başlanılmış ve zaman zaman görüşmeler tıkanmıştır.

On iki Adalar meselesi Konferans'ta pek gündeme gelmemiştir. Çünkü İsmet İnönü, Mussolini ile bu konuyu görüşmüş ve Mussolini bu meselenin halledildiğini ve görüşülmeye lüzum olmadığını söylemiştir. İsmet Paşa da Ankara'ya çektiği telgraflarda bu durumu belirtmiş ve kendisinin de pek üstelemediğini söylemiştir. Sonuç olarak Lozan Antlaşması imzalanmış ve On iki Adalar İtalyanlara bırakılarak buradaki Türk haklarından vazgeçilmiştir.

On iki Adalar meselesinde böyle bir tutum izlenilmesi elbette üstünde düşünülmesi gereken bir durumdur. Misak-ı Milli sınırları içerisinde sınırları çizilen Türkiye'nin güvenliğini yakından ilgilendiren bir meselede pek üstelemeden vazgeçer bir hava takınılması bugüne kadar yeterince sorgulanmamıştır. Konferansa giden heyetin, Mustafa Kemal Paşa ve TBMM'nin önceliğinin yeni devletin bağımsızlığının tanınması ve Osmanlı Devleti'ni sömürge haline getiren kapitülasyonların kaldırılması ile TBMM'nin deniz gücünün On iki Adalara bir askerî harekât yapacak gücü olmadığını birleştirdiğimiz zaman heyetin On iki Adalar konusunda neden tavizkar olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

Ancak bu hassasiyetler olsa da On iki Adalar gibi çok önemli noktadaki Adaların bırakılmasında tavizkar bir tutum takınılması Türkiye Cumhuriyeti'nin güvenliğini çok açık bir şekilde sarsmıştır. Bizim gibi diğer devletler de savaş halinden bıkmış ve bir an önce barış yapılması için iç kamuoyunda baskı altında bulunmaktadırlar. Türkiye'nin On iki Adalar meselesinde geri adım atmayıp, hatta görüşmelerden çekilme tehditlinde bulunması, askeri olarak elde edemeyeceğimiz On iki Adaları, diplomatik yollardan hakimiyetimize almaya yetebilecek bir stratejik hamle olabilirdi.

Bununla birlikte heyette bulunan isimlerin Adalar konusunda yeterince hassas olmaması Adalar konusunda bilgisizlikleri ile de ilgilidir. Çünkü Türk danışmanların hazırladıkları raporda Limni gibi bir Adanın isminin olmaması buna bir ispattır. Nitekim Lord Curzon bu durumla ilgili Türk tarafını alaya almıştır.

Türk Heyetinin ikinci ismi durumundaki Rıza Nur'un da On iki Adalar konusunda söyledikleri, Heyetin On iki Adalar gibi derdinin olmadığını gözler önüne sermektedir. Çok önemli bir mevkide olan birinin "On iki Adalardaki nüfusta Türklerin azınlıkta olduğunu" söylemesi ise bu durumu ispat etmiştir.

Türkiye'nin Ege kıyılarına çok yakın bir mesafede yer alan On iki Ada uzun yıllar Türk sınırları içerisinde yer almıştır. Buralarda çok büyük oranda Türk nüfusu vardır. Jeolojik açıdan da Anadolu'nun bir uzantısı halinde bulunan On iki Adalar, Türkiye'nin güvenliğini de yakından ilgilendirmektedir. Ege'nin kuzey-güney bölgelerindeki deniz yollarını denetleyen bir konumda bulunması On iki Adaların önemini daha da arttırmaktadır. Bununla birlikte On iki Adaların Türkiye'nin düşmanlarının elinde bulunması, olası bir askeri saldırı durumunda Türkiye'nin batı ve güney sınırlarını tehdit edecek konumdadır.

II. Dünya Savaşı yıllarının küresel gücü konumunda bulunan İngiltere tarafından On iki Adaların kendisine verilmesi ile ödüllendirilen Yunanistan ile Türkiye Cumhuriyeti arasında On iki Adaların temelini oluşturduğu ihtilaflar uzun zamandan beri süregelmiş ve durumun hassasiyetinden dolayı uzun süre de devam edecek görünmektedir. On iki Adalardan kaynaklanan sorunlardan bazıları; Adaların silahsızlandırılması ve askersizleştirilmesi, On iki Adalara ait olan egemenliği belli olmayan adacıkların aidiyet sorunu; FIR (uçuş bilgi bölgesi); Karasuları; Kıta sahanlığı; Münhasır Ekonomik Bölge; Ada ve takımada meselesi; Kurtarma ve yardım konularıdır. Bu sebeplerin varlığı Türkiye açısından Milli güvenlik ve bağımsızlık meselesi olarak masada durmaktadır. Tüm bunların yanında Rodos, İstanköy gibi Adalarda bulunan Türk nüfusunun varlığının korunması da bu sorunlara ek olarak varlığını sürdürmektedir. Ancak, Yunanistan'ın hukuk tanımaz tavrı yüzünden Türkiye'nin gündemini meşgul edecek olan On iki Adalar meselesinin daha iyi analiz edilmesi için adaların kaybediliş sürecinin de anlaşılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

AVŞAROĞULLARI, A.K. ve HAYTA, N. (2017). "Tarih Derslerinde 'Ege Adaları Sorunu'nun Öğretimine İlişkin Tarih Öğretmen Görüşlerinin İncelenmesi", Araştırma ve Deneyim Dergisi, 2(29), s. 116-124.

BELENLİ, T. (2019). "Türkiye-İtalya-Yunanistan Üçgeninde Rodos ve On iki Ada (1911-1930), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı 64, s. 69-112.

CHILDS, T.W. (2008). Trablusgarp Savaşı ve Türk-İtalyan Diplomatik İlişkileri (1911-1912), Çeviren, Deniz Berktay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

DEMİRCİ, S. (2011). Belgelerle Lozan Taktik-Strateji-Diplomatik Mücadele 1922-1923, (Çev.) MORALI, M. Alfa Tarih, İstanbul.

EDİZ, İ. (2016). "İtalya'nın On iki Ada'yı İşgali ve Güney Arnavutluk Sorunu (1912-1918)", Akademik İncelemeler Dergisi, Cilt 11, sayı 1, s. 35-59.

ERTÜRK, Y. (2008). Adalar (Ege) Denizinde Türk- Yunan Mücadelesi, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

(Gizli) Görüşmeler", Türkiyat Mecmuası, Cilt 28, Sayı 1, s. 139-161.

HAYTA, N. (2000). "Ege Adaları Meselesinin Tarihçesi Hakkında 3 Şubat 1922 Tarihli Bir Rapor", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt 16, Sayı 46, s. 225-248.

HOWARD, H.N. (2018). Türkiye'nin Taksimi, Bir Diplomasi Tarihi (1913-1923), (Çev.) TOGAY, S.S. Yay. Haz. Mustafa Çumalı-Veysel K. Bilgiç, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

İNCE, F. (2013). "Lozan Barış Antlaşması ve Ege Adaları", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S.53, (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), s. 101-128.

İNÖNÜ, İ. (1998). İsmet İnönü'nün Hatıraları Büyük Zaferden Sonra Mudanya Mütarekesi ve Lozan Antlaşması I, Cumhuriyet Gazetesi Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul.

KAMALOV, R. (2007). Ege Sorunları, Ankara üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

KARAKAŞ, N. (2019). "Lozan Konferansı Görüşmelerinde Ege Adaları", Ege Adalarının Unutulan Halkı: Rodos ve İstanköy Türkleri, (Ed). KAYMAKÇI, M. ve ÖZGÜN, C., Eğitim Yayınevi, Konya s. 235-252.

KARGIN, Ş. (2010). Ege Adaları'nın Hukuksal Statüsü Ege Sorunları, İstanbul üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

KURUMAHMUT, A. (1998). Ege'de Temel Sorun Egemenliği Tartışmalı Adalar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

MALKOÇ, E. (2020). "İtalyanların Trablusgarp Savaşı Sırasında On iki Ada'yı İşgallerinin Türk Basınındaki Yankısı: İkdam ve Şehbal Örnekleri", Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, Yıl 16, Sayı 31, s. 79-117.

MERAY, S. (1970). Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar-Belgeler, Cilt 1, Kitap 1, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 300, Ankara.

ÖRENÇ, A.F. (2006). "Berlin Kongresi Sonrası Osmanlı-Yunanistan Hudut Müzakerelerinde Ege Adaları'nın Askeri Durumu (1880-1881), İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi c. 10/5, s. 167-196.

PAPUÇÇULAR, Hazal. (2019). Türkiye ve On iki Ada 1912-1947, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

ŞIVGIN, H. (1989). Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri, TTK Basımevi, Ankara.

ŞİMŞİR, B.N. (1989). Ege Sorunu: Belgeler (1913–1914), Cilt II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

ŞİMŞİR, B.N. (1990). Lozan Telgrafları, C.I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. XIV.

TAĞMAT, Ç.D. (2018). "Trablusgarp Savaşı'ndan Lozan Antlaşması'na On İki Ada Konusunda (Gizli) Görüşmeler", Türkiyat Mecmuası, Cilt 28, Sayı 1, 2018, s-139-161.

TAŞKIRAN, C. (2020). Ürkek Bir Siyasetin Tarih Önündeki Ağır Vebali- On iki Ada Hatalı Kararlar Acı Kayıplar, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul.

TURAN, Ş. (1965). "Rodos ve 12 Ada'nın Türk Hakimiyetinden Çıkışı", Belleten, Ankara, XXIX/113, s. 77-119.
VİSVİZİ-DONTAS, D. "Le Dodecanese a la conference de Lausanne: 1922-1923", Ανάτυπο από: Balkan Studies 35, 1, σ. 72-80.
ZERVOS, S. (1926) Το ζήτημα της Δωδεκανήσου και τα διπλωματικά αυτού έγγραφα, Σακελλάριος.

ARŞİV KAYNAKLARI

BAO, HSD. AFT, 6-112.

BOA, Y., Prk. Tşf. 4-2.

BAO, DH, ŞFR., 52-191.

ΒΡΑΔΥΝΗΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ, 21 Οκτώβριος 1923.

ΑΜΑΛΘΕΙΑ ΣΜΥΡΝΗΣ – Αθήνα, 3 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ, 1923.

ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΙΣ, 11 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ, 1923.

ΑΟΗΝΑΤΚΗ, 18 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ, 1923.

ΒΡΑΔΥΝΗ, 15 Μάιος 1923.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, Cilt: 3, İçtima Senesi 3-21 Şubat 1923, s.1291-1292.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, Cilt: 4, İçtima Senesi: 3-5 Mart 1923, s.113.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, Cilt: 1, İçtima Senesi: 1, 21. 08. 1339.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, Cilt: 3, İçtima Senesi: 7, 21. 08. 1339, s.237.

πρακτική ΤΩΝ ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΕΩΝ ΤΗΣ Δ ΕΝ ΑΦΗΝΑΙΣ ΣΥΝΤΑΚΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΣΥΝΕΛΕΥΣΕΩΣ, ΕΝ ΑΟΗΝΑΙΣ, ΕΚ ΤΟΥ ΕΟΝΙΚΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ, 1924.

İNTERNET KAYNAKLARI

https://ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2016/11/3-Lozan13-357.pdf (erişim tarihi 26. 06. 2021)

https://islamansiklopedisi.org.tr/balkan-savasi (erişim tarihi 26. 06. 2021)

https://islamansiklopedisi.org.tr/On iki-ada (erişim tarihi 26. 06. 2021)